

своеобразным, трудным и противоречивым. Украинское население края подвергалось национальному и социальному угнетению со стороны властей, в первую очередь это касалось сферы образования и культуры. Изучением истории образования и культуры в Западной Украине, в частности и на Волини, занимались педагоги, публицисты, общественные деятели. Но и до сих пор отсутствуют комплексные исследования, посвященные деятельности украинских культурно-образовательных обществ на Волини в первой трети XX в. Современные научные исследования, основанные на новых методологических принципах и прочной основе исторических источников, пока достаточно фрагментарно излагают оценку деятельности украинских объединений, позволяют проследить основные вехи их зарождения, становления и значение в общественно-политической и культурной жизни Волини.

Ключевые слова: национально-культурные общества, архивные материалы, документы, образование, культура, язык, Польское государство, Западная Украина, Волинь.

Bulavina S. Sources of Investigating the Activities of National-cultural Societies in Volyn in Early XX-th cent. The article analyzes the source basis allowing to study the activities of national-cultural societies in Volyn in early XX-th cent. It has been proved that above-mentioned problem attracted both Ukrainian and Polish scholars. The historical development of Western Ukraine, as a part of the Polish state in 20-30-ies of XX-th cent., was peculiar, hard and controversial. Ukrainian population suffered of national and social oppression from the authorities especially in the sphere of culture and education. Prominent educationalists, public activists, journalists studied the history of education and culture of Western Ukraine and, primarily, those of Volyn. The author states that there is a lack of complex investigations devoted to the activities of the Ukrainian cultural-educational societies in Volyn in early XX-th cent. Modern scientific studies, using rich source and methodological basis, represent the objective picture of Ukrainian societies' activities. The results of these studies make it possible to trace the main landmarks of the societies' formation and development and their importance for the social-political and cultural life of Volyn.

Key words: National-cultural societies, source basis, Polish state, archive materials, documents, education, culture, language, Western Ukraine, Volyn.

УДК 172.12:316.2(091)

О. Лаба

Ідейні цінності в правових принципах громадянського суспільства: історико-правовий аналіз

У статті проаналізовано правове вчення про принципи громадянського суспільства, про плюралізм поглядів та ідеологій. Визначено особливості трансформації правової основи принципів громадянського суспільства сучасної України. Стаття присвячена деталізації загальних питань становлення громадянського суспільства, його існування, форм і перспектив розвитку як цілісного процесу і правового феномена. Визначено, що вітчизняні та зарубіжні вчені, досліджуючи правові принципи громадянського суспільства, зосереджують свою увагу: по-перше, на історії становлення і розвитку окремих напрямів теорії громадянського суспільства, по-друге, на ґрунтовній юридичній концептуалізації його сутності.

Ключові слова: громадянське суспільство, правові принципи, ідейні цінності, правова думка, законотворча діяльність, держава, право, громадянин, демократія.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасній Україні проблема громадянського суспільства опинилася в центрі історико-правових досліджень та дискусій.

Термін «громадянське суспільство» використовувався у різних значеннях з XVIII століття. Щоправда, ідеї близькі до його сутнісної основи (стосовно суспільного договору, статусної і моральної рівності людей, контролю за діяльністю влади тощо) були висловлені значно раніше такими відомими філософами й мислителями, як Платоном і Аристотелем, Н. Макіавеллі і Ж. Боденом, Т. Гоббсом і Дж. Локком, Г. Гроцієм і Спінозою, Ж.-Ж. Руссо і І. Кантом, Г. Гегелем та

ін. При цьому ідея громадянського суспільства в історії політичної думки розглядалася переважно у контексті «громадянського стану», який устанавлювався в результаті «суспільного договору». Т. Гоббс трактує цей стан як «закінчення війни всіх проти всіх»; Дж. Локк – як «можливість попередження такої війни»; Ж.-Ж. Руссо – як «втілення принципів рівноправності та демократії». Громадянський стан розглядається Ж.-Ж. Руссо як сполучна ланка між індивідами та політичною (державною) владою. «Первинна угода, – писав Ж.-Ж. Руссо, – включає в себе таке зобов'язання, яке лише одне може дати силу іншим зобов'язанням: якщо хтось відмовляється підкорюватись спільній волі, то він буде до цього приневолений усім Організмом» [13, с. 47].

Поняття «громадянське суспільство» емко увійшло в понятійний апарат теорії держави і права, філософії права, політології, соціології, конституційного права тощо. Воно не має однозначного трактування, але складається з багатьох компонентів.

Більшість дослідників вважає, що поняття «громадянське суспільство» бере початок в період античності, зауважуючи, що античні мислителі часто ототожнювали або вживали як синоніми такі поняття як «громадянське суспільство», «політичне суспільство» і «держава». Це значною мірою пояснювалося специфікою суспільно-політичного ладу в країнах античності, які існували переважно у вигляді незалежних полісів. Такі поняття як «polis» (місто) і «politea» у стародавніх греків та «res publica» (справа народу) і «societas civilis» (громадянське суспільство) у стародавніх римлян використовувались як тотожні або взаємозамінні, тому що вони охоплювали найбільш важливі сфери життєдіяльності людей.

Європейська правова, політична, культурна та етична традиції, в яких виникла ідея громадянського суспільства, розглядають людину, її особистість як найвищу мету, а не засіб для досягнення того чи іншого результату.

Обов'язковою умовою існування і розвитку свободи, солідарності та справедливості, згідно з концепцією громадянського суспільства є реальна участь народу в управлінні суспільством і державою.

Формування мети і завдань статті. На нашу думку, метою дослідження є системний аналіз ідейних цінностей в правових принципах громадянського суспільства, а також можливостей їх застосування в юридичній теорії, науковому пізнанні, дослідження процесів структурування, функціонування і розвитку громадянського суспільства і правової держави. Виходячи з потреб практики, ми ставимо за мету дослідити концептуальну сутність громадянського суспільства та визначити основні особливості реалізації цієї концепції у правовому і політичному розвитку суспільства. Досягнення означеної мети потребує звернення до історії правової думки і до сучасної законотворчої діяльності, де і викристалізувалося уявлення про феномен, який з часом отримав назву «принципи громадянського суспільства».

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Громадянин» в демократичній традиції визначально мислиться як феномен, нерозривно пов'язаний з феноменом нації, вкорінений в її історії, сучасному та майбутньому. Громадянин є частиною народного цілого, поєднаний з ним правовою, соціальною, політичною та культурно-духовною традицією.

Полісна організація грецького суспільства увійшла в історію як унікальний прообраз сучасної західноєвропейської цивілізації, оскільки саме тут сформувалися початки того типу суспільних відносин, які згодом утверджувалися на засадах громадянських свобод та індивідуалізму, демократії й поваги до законів, людських прав і цінностей, тобто громадянського суспільства.

Полісна організація спиралася на економічний та політичний суверенітет, який поширювався на всю означену територію і передбачав можливість участі більшості громадян у виробленні й реалізації політичних рішень. Нерозривність і взаємозумовленість прав і обов'язків громадянина визначила відсутність в античній демократії механізму делегування повноважень і представницьких інститутів влади: політична воля тут не могла відчужуватися і передаватися комусь інше. Кожен громадянин мав право і був зобов'язаний брати особисту участь в управлінні: насамперед прямо, через безпосередню участь в народних зборах, а також опосередковано через практику «почергового» виконання адміністративних функцій кожним членом співтовариства незалежно від його професійної підготовки.

Це найбільш повно проявилось під час правління Солон (близько 638 – 559 рр. до н.е.). В результаті реформ, проведених Солоном, в Афінах була встановлена поміркована, цензова демократія, яка ґрунтувалася на поєднанні закону і порядку, розподілі різних влад, які існували у полісі, між різними групами, залученні народу до управління. Солон надав простому народові стільки

впливу, наскільки той здатен був. Таким чином, в результаті реформ Солона, на зміну управлінню шляхом насильства, примусу прийшло управління шляхом злагоди. Кожен громадянин став до певної міри охоронцем, захисником своїх інтересів. Особливості політичного життя цього періоду значною мірою зумовили ототожнення державної організації і громадянського суспільства в правовій думці античних часів.

Такий підхід зберігається і в період так званого «золотого віку» афінської демократії, віку Перикла. Безперечно, що демократичні перетворення в період античного суспільства сприяли формуванню своєрідного «громадянського» суспільства, яке сам Перикл охарактеризував так: «Ми зробили державу цілком і у всіх відношеннях самодостатньою... називається цей лад демократичним тому, що все ґрунтується не на меншості, а на більшості. Відносно приватних інтересів, закони наші надають рівноправність усім, що стосується політичного значення, то кожний користується авторитетом перед іншими не тому, що його підтримує та чи інша політична партія, а в залежності від доблесті, що нажила йому доброї слави у тій чи іншій справі... Скромність звання не служить біднякові перепоною до діяльності, якщо тільки він зможе якось прислужитися державі». Перикл вважав, що оскільки кожен хоче мати зиск від політики, то він повинен брати участь у її здійсненні, а «якщо хтось не хоче брати участі у суспільних справах полісу, то це вказує не на скромність його, а на те, що він трутень» [2, с. 43].

Таким чином, утвердження і збагачення демократичного правління призвело до виокремлення деяких рис громадянського суспільства, до яких можна віднести: невід'ємне право вільного громадянина на власність, на землю, існування інституту громадянства, наявність Народних Зборів та колегіальних виборних органів. Початок формування елементів громадянського суспільства спостерігається ще у Стародавніх Греції та Римі. Тоді виникає й саме поняття «громадянин». У Стародавній Греції внаслідок боротьби народних мас з олігархією постає напівобщинна-напівдержавна форма співжиття – держава-поліс як своєрідний прототип громадянського суспільства [8, с. 24]. Із цих слів Перикла випливає, що він вважав за демократичний тільки той устрій, який базувався на перевазі більшості, повазі однієї людини стосовно іншої та доброчесності. Це дає змогу стверджувати, що сама ідея громадянського суспільства бере свій початок в юридичній і політико-суспільній думці тієї доби. Ці ідеї містяться в полісі Аристотеля та принципах так званого природного права Цицерона.

Серед античних вчених, які досліджували взаємодію громадянського суспільства і держави, особливими поглядами вирізняється Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.). Вчений у праці «Політика» вперше в історії суспільної думки аналізує виникнення та функції держави, зазначає, що функції держави зароджуються на ранніх стадіях суспільних зв'язків між господарями і рабами, необхідних для утворення стабільного соціального об'єднання. На їх основі і базується будова спільності. Над сім'єю стоїть община, а над общиною стоїть вже держава – третя, вища форма спільності.

Очевидно, що Аристотель не лишає людині місця поза державою: «Той, хто не здатен вступити у спілкування або вважає себе істотою самодостатньою, не відчуває потреби ні в чому, вже не складає елемент держави, стає або твариною, або божеством» [1, с. 379]. З наявністю держави Аристотель пов'язував можливість функціонування права, що є мірилом справедливості і регулюючою нормою політичного спілкування.

У своєму визначенні і розумінні держави Аристотель виходив з ідеальних параметрів античного полісу. Держава – це продукт природного розвитку і є найвищою формою спілкування людей, яка охоплює всі інші види спілкування. Аристотель визначає державу як організацію певної сукупності громадян, достатню для їх самодостатнього існування. Первісним елементом держави є не індивід, а громадянин, який бере участь у справах держави.

Ідея громадянського суспільства отримала подальшого розвитку у політико-правовій думці західно-європейської античності, а також у творчості Марка Тулія Цицерона (106 – 43 рр. до н.е.), коли почало складатися уявлення про громадянство та походження поняття суспільства. Саме в цей час від лат. слова «civis» (громадянин) виникає поняття «civitas» (суспільство). Але два ці поняття пов'язувались одночасно з уявою про місто і державу, про те, що знаходиться по іншу сторону міста (citer). Тобто місто відділялося від села, і йшла мова про культурну різницю між ними. Цим пояснюється і спорідненість понять civis (громадянин) і civilis (громадянський і культурний).

Узагальнюючи погляди античних вчених на державу та громадянське суспільство, можна вважати, що специфіка античної демократії визначається тим, що полісний соціум не знає розподілу на громадянське суспільство і державу, оскільки громадянська структура збігається з державною організацією.

Наступним кроком у європейській традиції громадянського суспільства стають реформи

громадянського права імператора Юстиніана (VI ст.) – це доктрина універсальних природних прав для усього людства (*jus naturale*): «по праву природи усі люди є рівними».

Оригінальними й самобутніми щодо цього є погляди Нікколо Макіавеллі. У своєму головному творі «Монарх» він підкреслює, що глава держави не повинен зловживати своїми правами і порушувати майнових та особистих прав своїх підданих. У творі вже чітко простежується опис елементів громадянського суспільства як спільності людей, що протистоїть державі, яка прагне своїми діями підірвати будь-яку самодіяльність суспільства, щоб панувати над ним. В античних мислителів мова, по суті, йде про суспільство-державу як єдину цілісність.

Слід зауважити, що такий підхід до аналізу держави і громадянського суспільства у майже незмінному вигляді зберігся аж до Нового часу. Так, ще у французькій теорії адміністративної монархії XVII ст. суспільство злило з державою. Там є відсутніми поняття права, яке передує політичному устрою і стоїть вище за нього, та ідеї прав індивіда, які покликані провести чіткі межі державної влади. Конфлікт між окремими індивідами і державою ще не виявляється і не розглядається у той час саме тому, що ще не отримала визнання думка про те, що вони протистоять один одному [51, с. 48].

Окремі ознаки існування громадянського суспільства знайшли своє відображення в існуванні магдебурзького права. В епоху середньовіччя емпіричним базисом утворення поняття громадянського суспільства були міські західноєвропейські общини, які упродовж століть протистояли утискам феодальної держави – вони були острівцями громадянського суспільства в межах феодальних країн [12, с. 45].

Перехід від середньовіччя до Нового часу ознаменувався визріванням громадянського суспільства і відповідно виявленням різниці між ним і виключно державними інститутами. Ми вважаємо, що на цей процес вплинули такі фактори як:

- формування ідеї особистості з особливими невід'ємними правами і свободами, а також інтересами, які можуть не співпадати з інтересами суспільства;
- поглиблення усвідомлення факту існування протиріч і конфліктів між суспільством і державою;
- поступове визрівання, оформлення й утвердження інститутів, цінностей та ідей громадянського суспільства.

Підвищення інтересу до вивчення особистості, її прав, свобод та інтересів сприяло усвідомленню факту вічної антиномії між особистістю і суспільством. Відбувається відхід від античної і середньовічної ідеї тотожності, співпадіння приватного і суспільного, натомість утверджується ідея первинності суспільного стосовно держави. Все це у кінцевому підсумку сприяло формуванню ідеї громадянського суспільства. Розвиток буржуазних відносин, який супроводжувався утвердженням як приватної власності, вільної ринкової економіки, представницько-парламентської демократії і правової держави, розмежуванням між соціальною і політичною сферами, економічними, соціальними і політичними функціями привів до утвердження ідеї громадянського суспільства у другій половині XVII – XIX столітті [7, с. 48].

Принципово нову концепцію громадянського суспільства висунули англійські політичні теоретики Т. Гоббс та Д. Локк. Т. Гоббс у своєму знаменитому творі «Левіафан», в якому підкреслюється, що якісно нове людське співжиття виникає внаслідок переходу від природного стану з війною всіх проти всіх, до впорядкованого культурного суспільства з існуванням держави. Лише домовившись про створення держави [6, с. 14], зазначав Т. Гоббс, громадяни здатні домогтися спокою і порядку в суспільстві та створити умови для виникнення якісно нових суспільних зв'язків.

Вільна економічна діяльність, ринкова конкуренція, політичні та громадянські права і свободи особи, демократичні форми державного правління, руйнація старих станових меж та соціальна мобільність — всі ці породження капіталізму створили історично першу модель громадянського суспільства (XVII – перша половина XIX ст.). Цей період пов'язаний з іменами таких видатних вчених, як Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, А. Фергюсон, І. Кант, Г. Гегель, А. Де Токвіль і багатьох інших мислителів, що виражали потреби того часу у своїх роботах.

Із поглядів цих мислителів видно, що традиційна концепція «суспільство – держава» стала відповідно переглядатися і змінюватися.

Аналізуючи такий підхід, варто відмітити, що у цих концепціях підкреслювався принцип свободи особи, ідея самоцінності окремої людини, повага до її власності і господарської самостійності, невід'ємності її громадянських прав. У громадянському суспільстві «стабільність, благополуччя, прогрес суспільства в цілому нерозривно пов'язується з добробутом особистості, інтереси і надбання якої захищаються законами і цілою системою установ та інститутів, що

забезпечують дієвість Закону» [3, с. 112]. По суті, формування громадянського суспільства відбувалося паралельно з формуванням держави нового типу – буржуазної держави. Це був процес перетворення традиційного станового суспільства на сучасне громадянське, феодальної ієрархічної держави – на правову. Із цього часу співвідношення політичного і громадянського суспільства стає предметом уваги соціально-політичної думки.

Структура громадянського суспільства згідно вчень Т. Гоббса (1588–1679) виглядає багаторівневою: 1) держава, що володіє верховною владою суверена; 2) групи й об'єднання громадян; 3) окремі громадяни як піддані государя і суверена, і як представники тих або інших груп та об'єднань. Держава, на думку Гоббса, засновується людьми шляхом домовленості між собою, індивіди довіряють єдиній особі, верховній владі над собою.

Дж. Локк (1632 – 1704) вважав, що суспільство виростає з природного стану, будучи його логічним і органічним наслідком. «Природний стан» він розуміє як стан свободи і рівності людей. Суспільство переує державі, а держава – це нове утворення з комплексом прав, які перевершують права окремих осіб, що створюють її. Таким чином, держава утворюється на ґрунті суспільних відносин, які існують у природному стані.

Згідно із поглядами Локка, держава повинна діяти тільки з метою захисту прав особистості, вона не може бути більш могутньою, ніж особистість, тому що особистості створюють суспільство, а суспільство – державу.

Подальшу розробку цієї проблеми можна знайти в дослідженнях французьких мислителів Ш. Монтеск'є і Ж.-Ж. Руссо. Ш. Монтеск'є у своїх роботах, особливо в знаменитій праці «Про дух законів», стверджував, що суспільство лише тоді може успішно функціонувати та розвиватися, якщо в ньому панують республіканські закони. Ось чому він палко обстоював ідеї парламентаризму, законності, сформулював концепцію правової держави з поділом влади на законодавчу, виконавчу, судову. На його думку, у справжній державі «шануватимуть людей не за їхні зовнішні таланти та властивості, а за їхні справжні якості».

Найрадикальнішу концепцію громадянського суспільства сформулював один із провідних ідеологів американської буржуазної революції Т. Пейн. Протиставляючи громадянське суспільство державі, він вважав державу необхідним злом: якщо воно менше, то це краще для суспільства. Тому влада держави має бути обмежена на користь громадянського суспільства, оскільки кожному індивіду безпосередньо є властивим прагнення до суспільства. Виходячи з того, що за всіх часів без винятку державі передують індивіди, які мають права, свободу і рівність, Т. Пейн підкреслював, що державу можна вважати законною лише тоді, коли вона утворюється внаслідок чітко сформульованої згоди усіх індивідів і якщо ця згода закріплена конституційно. Конституційні системи управління отримують владу шляхом активної згоди вільних і рівних індивідів. Уряди такого гатунку не мають прав, а мають лише обов'язки перед своїми громадянами.

Т. Пейн був упевнений, що зведення влади держави до мінімуму надасть можливість сформувати міжнародну конференцію національно незалежних і мирно співіснуючих громадянських суспільств.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на зміну традиційній концепції єдиного суспільства – держави, приходять концепція, прихильники якої стверджували, що громадянське суспільство відмінне від держави, його не можна ототожнювати з останньою. Виділяють два напрямки цієї концепції. Перший напрямок – це ліберально-демократична модель, прихильники якої виходили із саморегулюючих можливостей громадянського суспільства, в центрі якого – вільна і незалежна особистість. У цьому напрямку працювали французькі мислителі А. де Токвіль (1805 – 1859) і Б. Констан (1767 – 1830).

Токвіль базовим елементом громадянського суспільства вважав общину. Тлумачення громадянського суспільства як особливої недержавної, неурядової сфери соціального організму поширилось в Європі завдяки А. Токвілю і його дослідженню американської демократії, що стала реальним втіленням принципів і основ теорії суспільного договору і громадянського суспільства, розроблених на той час [14].

Б. Констан проповідував буржуазний індивідуалізм, повне розмежування громадянського суспільства і держави. Держава лише служить засобом, необхідним для забезпечення громадянських свобод, а влада, яка порушує громадянські свободи, перетворюється на тиранію. Б. Констан переконаний, що люди, будучи вільними, можуть самостійно і розумно реалізувати себе в житті і забезпечити собі гідне існування. «Політична свобода є гарантом особистої свободи, але вона не може її замінити» [10, с. 64].

Отже, прихильники цього напрямку, відстоюючи ліберально-демократичну модель, виходили

із саморегулюючих можливостей громадянського суспільства, в центрі якого – вільна і незалежна особистість. Відзначалася можливість деструктивного впливу держави на суспільство. Базовим елементом громадянського суспільства вони вважали громаду.

Прихильники іншого напрямку, що спирається на німецьку філософську традицію, розвивали етатистську модель, розглядали громадянське суспільство як особливу сферу соціуму, відмінну від держави, але не протилежну їй. При цьому перевага віддавалася праву і законам. Найвідомішим представником цього напрямку був німецький філософ, соціальний мислитель І. Кант (1724 – 1804), який є одним із творців концепції «правової держави» і «громадянського суспільства».

В системі політичного вчення І. Канта пріоритетне і особливе місце посідає людина. Він зауважує, що «людина прагне до гармонії, але природа краще знає, що добре для роду людського: вона хоче дисгармонії» [9, с. 66]. Це є також вірним і для суспільства. Засобом повного розвитку людських сил природа обирає протиріччя цих сил в суспільстві. Такі протиріччя є однією із форм спілкування. Але разом із цим головне призначення громадянського суспільства полягає в тому, щоб досягти консенсусу між різними соціальними силами та інтересами, задля чого суспільство визначає норми і межі, які здатні блокувати боротьбу різних сил.

Особливе бачення діалектики громадянського суспільства і держави характерне для відомого представника німецької класичної філософії Г. Гегеля (1770 – 1831). Гегель вперше чітко відокремив поняття «громадянське суспільство» і «держава». Він дійшов висновку, що соціальне життя, яке властиве громадянському суспільству, принципово відрізняється від світу сім'ї і від публічного життя держави. «Громадянське суспільство, – зазначав Гегель, – є диференціація, яка постає поміж сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства починається пізніше, ніж розвиток держави» [5, с. 76]. До сфери функціонування громадянського суспільства німецький мислитель включав ринкову економіку, соціальні класи, корпорації, інститути, що призначалися для забезпечення життєдіяльності суспільства. На думку Г. Гегеля, громадянське суспільство включає комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, відносини яких регламентуються цивільним правом і діяльність яких безпосередньо не залежить від дій держави.

Він зображує громадянське суспільство як антагоністичне суспільство, яке уявляється ним як арена для боротьби суперечливих інтересів, «як війною всіх проти всіх». На думку Гегеля, громадянське суспільство включає три моменти: 1) систему потреб (як одного індивіда, так і всіх громадян), задоволення яких відбувається за допомогою й у процесі праці; 2) правосуддя, що гарантує свободу і захист власності; 3) поліцію, що стежить за тим, щоб благо окремої особистості «розглядалося і здійснювалося як право», і корпорації – об'єднання за тими чи іншими інтересами, справами або вміннями, яке дає всім членам привілеї і честь, «представляючи моральний корінь держави» [5, с. 77].

Варто відмітити не менш популярні постгегелівські концепції і одна з найрадикальніших – марксизм. Карл Маркс (1818 – 1883) розглядав громадянське суспільство як історично закономірний процес і пов'язував його формування з відповідним ступенем розвитку суспільства, насамперед буржуазного. Він вважав, що передумовами виникнення держави є не абсолютний дух, а родина і громадянське суспільство. Маркс пов'язував виникнення громадянського суспільства з необхідними для цього економічними передумовами у вигляді свободи приватної власності. «Практичне застосування права людини на свободу є право людини на приватну власність... Право людини на приватну власність є свобода розпоряджатися майном на власний розсуд. Ця індивідуальна свобода і утворить основу громадянського суспільства» [11, с. 224]. Марксова інтерпретація громадянського суспільства впливає з розмежування економічного і політичного життя, із чого випливала необхідність розмежування громадянського суспільства і держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як своєрідний світоглядний феномен, громадянське суспільство розглядалося і аналізувалося мислителями і науковцями як вітчизняними, так і зарубіжними багатьох епох та поколінь. Цікаві спостереження щодо ідеї інститутів громадянського суспільства, ідейних цінностей в правових принципах громадянського суспільства можна зустріти у працях українських правників, політологів і публіцистів XIX–XX ст.ст., зокрема у В. Винниченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, В. Липинського, С. Подолинського. Останнім часом вагомими у цьому зв'язку є наукові доробки багатьох сучасних дослідників.

Однак і нині дискусійними залишаються саме поняття «громадянське суспільство» і його сутнісні ознаки. Відкритими залишаються і питання щодо етапів становлення, правових принципів, форм взаємодії з державою, перспективи інститутів громадянського суспільства в умовах утвердження соціальної, правової держави тощо. Така наукова невизначеність стримує процес

реалізації правової і політичної реформи, якої давно потребує наша країна.

Водночас необхідно зазначити, що в сучасній українській юриспруденції створено низку фундаментальних праць, які забезпечують ґрунтовну методологічну основу для осмислення поняття, явищ і форм розвитку громадянського суспільства. Однак більшість робіт є присвяченими деталізації загальних або спеціальних аспектів питань розвитку інститутів громадянського суспільства і в них не здійснюється комплексний аналіз проблемних питань становлення його інститутів, існування, форм і перспектив розвитку як цілісного процесу і правового феномена.

Ці труднощі обумовлені не тільки радянським минулим із його квазідемократичними інститутами й цінностями, а й прорахунками у проведенні окремих реформ за часів розбудови незалежної України.

Таким чином, здійснений аналіз надає можливість зробити наступні висновки:

1. При розбудові українського громадянського суспільства, потрібно враховувати вплив не тільки західної та східної моделей розвитку громадянського суспільства, а й власний, позитивний та негативний досвід, обумовлений власними традиціями, культурою, менталітетом, рівнем правової культури та правосвідомості громадян.

2. Не зважаючи на особливий шлях становлення українського громадянського суспільства, в цілому магістральний напрям його розвитку пролягає у руслі західноєвропейської цивілізації, у контексті поступової еволюції до стандартів європейської демократії.

3. Тільки у демократичній країні з розвиненим громадянським суспільством може бути досягнута гармонія у взаємовідносинах держави і суспільства, влади і громадян. Лише правова держава може створювати громадянське суспільство, а демократичне суспільство здатне підтримати розбудову правової держави. Держава може сприяти становленню громадянського суспільства, а може й гальмувати його розвиток.

4. Розбудова українського громадянського суспільства сприяє закріпленню стабілізаційного розвитку суспільства, створює умови для розвитку людини, захисту її прав і свобод.

Щодо нашої держави, то Україна ще має пройти нелегкий шлях формування власного громадянського суспільства і відповідної йому демократичної, правової соціальної держави.

Джерела та література

1. Аристотель. Политика // Сочинения: В 4-х т. – Т.4. – М.: Наука, 1983. – С. 375-644.
2. Баран Е. У світі існує багато форм демократії / Е. Баран // Громадські ініціативи. – 1999. – Спецвипуск. – С. 43.
3. Васильчук Ю. А. Гражданское общество эпохи НТР / Ю. А. Васильчук // Политические исследования. – 1991. – № 4. – С. 112.
4. Гаевский Б. А. Философия политики / Б. А. Гаевский. – К.: ВІПОЛ, 1993. – 218 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524.
6. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс / Пер. с лат. и англ. Н. А. Фёдорова и А. Гутермана; ред. пер. А. Ческис, Е. М. Вейцман // Сочинения: в 2-х т. / сост., ред. изд., авт. примеч. В. В. Соколов. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2. – С. 3-545.
7. Гуменюк А. Р. О едином правовом пространстве как условии формирования правового государства / А. Р. Гуменюк. – М.: Юрист, 2000. – 156 с.
8. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг. – Спб.: Юридический центр Пресс, 1995. – 105 с.
9. Кант И. Метафизические начала учения о праве / И. Кант // Соч. – Т. 4. – Ч. II. – М.: Мысль, 1965. – С.с. 305-437.
10. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних баченнях: Монографія А. Карась. – Київ; Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 520 с.
11. Маркс К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.1. – М.: Политиздат, 1957. – 689 с.
12. Миллс Ч. Властвующая элита / Ч. Миллс. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2007. – 844 с.
13. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави» / М. Рябчук. – Київ: Критика, 2000. – 271 с.
14. Токвіль А. Про демократію в Америці. – К.: Всесвіт, 1999. – 590 с.
15. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. К XIII конгрессу Международной ассоциации правовой и социальной философии (Токио, 1987): Сборник переводов. Вып. 1 / Отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Разумович; Пер.: С. В. Лезов, Ю. С. Пивоваров. – М.: Изд-во ИНИОН РАН, 1987. – 195 с.

Лаба О. Ідейні цінності в правових принципах громадянського суспільства: історико-правовий аналіз. В статтю проаналізовані правові учення про принципи громадянського суспільства,

о плюрализме взглядов и идеологий. Определены особенности трансформации правовой основы принципов гражданского общества современной Украины. Статья посвящена детализации общих вопросов становления гражданского общества, его существования, форм и перспектив развития как целостного процесса и правового феномена. Определено, что отечественные и зарубежные ученые, исследуя правовые принципы гражданского общества, сосредотачивают свое внимание: во-первых, на истории становления и развития отдельных направлений теории гражданского общества; во-вторых, на основательной юридической концептуализации его сущности. Несмотря на особый путь становления украинского гражданского общества, в целом магистральное направление его развития лежит в русле западноевропейской цивилизации, в контексте постепенной эволюции к стандартам европейской демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, правовые принципы, идейные ценности, правовая мысль, законотворческая деятельность, государство, право, гражданин, демократия.

Laba O. Ideological Values in the Legal Principles of Civil Society: Historical and Legal Analysis. The article considers the legal doctrine and the principles of civil society and pluralism of views and ideologies in it. The author defines the peculiarities of the transformation of the legal basis of the civil society principles in modern Ukraine. The article is devoted to clarifying general issues of civil society, its existence, forms and prospects of its development as a holistic process and legal phenomenon. It has been determined that that Ukrainian and foreign scholars examining the legal principles of civil society primarily lay emphasis on history of formation and development of certain areas of the theory of civil society and, secondly, on thorough legal conceptualization of its essence. Despite the specific way of formation of Ukrainian civil society, in general, the strategy of its development is similar to that of the Western civilization in the context of the gradual evolution to the standards of European democracy.

Key words: civil society, legal principles, ideological values, legal thought, legislative activity, state, law, citizen, democracy.

УДК 342.585

Н. Щербюк, М. Щербюк

Особливості та шляхи реалізації функції оборони держави

Стаття присвячена дослідженню функції оборони країни. Функції держави встановлюються залежно від основних завдань, які стоять перед ним на тому чи іншому етапі його розвитку. В умовах загострення глобальних проблем людства, порушення світового правопорядку Російською федерацією, що зумовило анексію Криму, проведення АТО в Донецькій і Луганській областях, особливої актуальності набувають проблеми реалізації вищевказаної зовнішньої функції нашої держави. Авторами проаналізовані позиції вчених із зазначеної проблеми, положення законодавства у цій сфері. У статті наголошується, що діяльність держави щодо забезпечення свого захисту має складний зміст і різні цілі. На їх реалізацію спрямовані підготовка та ведення політичної, дипломатичної, інформаційної та економічної боротьби. Невід'ємною складовою частиною цієї діяльності є створення військової організації держави і здійснення керівництва нею. На основі проведених досліджень визначено особливості функції оборони держави та шляхи її реалізації в сучасних умовах.

Ключові слова: держава, функції держави, внутрішні і зовнішні функції держави, суверенітет, військові формування.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному світі велика увага приділяється проблемі функцій держави. Її вирішення має як теоретичне, так і практичне значення. Адже, це дозволяє подивитись на державу не лише з боку її форми, внутрішньої будови і змісту, але й під кутом різноманітності її діяльності і функціонування. Через функції можливо визначити характер діяльності країни, правильність вибору нею пріоритетів розвитку, рівень її організованості та ефективності. Крім того, стає можливим науково окреслити зміст діяльності держави і її механізмів в конкретних історичних умовах, а також визначити цілі і завдання для якісного здійснення державного управління.

Функції держави – це головні напрямки і види діяльності країни, зумовлені її завданнями і